

Bibó István

Két verselemzés*

■ E két teológiai tartalmú versről írt elemzésének közreadásával emlékezik folyóiratunk a nyáron elhunyt kiváló tudósra (1911–1979).

Az első: József Attila *Négykézláb másztam* című verse. Nem is annyira az eszmei tartalmáról szólok, hiszen ez a versből elég világosan kitűnik, hanem egy sor filozófiai, sőt teológiai összefüggését szeretném felderíteni.

*Négykézláb másztam, álló Istenem
Lenézett rám és nem emelt fel engem.
Ez a szabadság adta értenem,
Hogy lesz még erő lábra állni bennem.*

*Úgy segített, hogy nem segíthetett,
Lehetett láng, de nem lehetett hamva,
Ahány igazság, annyi szeretet,
Úgy van velem, hogy itt hagyott magamra.*

*Gyöngye a testem; óvja félelem!
De én a párom mosolyogva várom,
Mert énevelem a hűség van jelen
Az üres űrben tántorgó világon.*

A vers gondolati tartalma nagyjából világos. Az ember ne viaskodjék az Istennel, hogy az segítsen rajta, és állandó közbelépésekkel óvja meg őt a különböző bajoktól, hanem fogadja el az emberi létezés alapfeltételét, azt, hogy az isteni segítség valamiképpen mindenkiben magában rejtőzik, mindenkinek magának kell kiverkednie azt a szabadságot, hogy lábra tudjon állni.

Van azonban egy sor kevésbé érthető utalás is a versben: hogy kerül ide az igazság és szeretet, mit jelent az, hogy láng, de nem lehetett hamva, hogy jön ide a párom, akit mosolyogva várok, és mit akar mondani a hűség az üres űrben?

Az egész kérdés szorosan összefügg a keresztyén teológiának egy kérdésével, az isteni igazságosság, az isteni sze-

retet és az emberi szabadság viszonyának problémájával. A keresztyén teológia ugyanis kötelességének tartotta, hogy az Istent az elképzelhető összes emberi tulajdonságok felsőfokával ruházza fel. Az Isten tökéletes szeretet, az Isten mindenható, az Isten mindentudó, az Isten mindent elérhető, az Isten abszolút igazságos és így tovább.

Ezek a felsőfokok tulajdonképpen abszurdumok, mert ezeknek a tulajdonságoknak a mi valóságos tapasztalataink szerint csak úgy van értelme, ahogyan az emberi világban léteznek, vagyis ha korlátozott formájuk van. Mindegyiknek a felsőfokra való emelése egy sor megoldhatatlan ellentmondást szül. Ha az Isten végtelen szeretet, akkor hogy teheti meg, hogy ő maga eldönti előre minden ember sorsát, azt előre látja, engedi az embereket elesni, elbukni, majd pedig végtelen igazságosságánál fogva rettenetes büntetésekkel sújtja őket. Ha ezt így elfogadjuk, ezeket a felsőfokokat, megoldhatatlan kérdések egész sorával állunk szemben.

Ezt szokták a hagyományos teológiában a *teodicea* problémájának, szorososan az isteni igazságosság problémájának nevezni, mert éppen a felsőfokú igazságosságánál ugrik ki ennek az irrealitása.

Aki eddig valamennyire is kielégítő feleletet adott az egész kérdésre, az mind megrövidítette az Isten mindenhatóságát. Valamiképpen úgy, hogy először is rámutatott arra, hogy az Isten kötve van saját játékszabályaihoz. Ha egy adott játékszabály-rendszerben bocsátotta ki az embert ebbe a világba, akkor semmi értelme sincs, hogy közben megsajnálván, hol itt, hol ott az imádságokkal ki-eleszközölt csodákkal szakítsa meg azokat a feltételeket, amelyek között az ember magamagán kell hogy segítsen és így előbbre jusson a világban. S mindezt teljessé teszi a földre szállt Istenre, Jézusra való hivatkozás, akinek az emberré válása nyilvánvalóan azt is jelenti, hogy esendővé – bizonyos értelemben nem tökéletessé és nem mindenhatóvá – vált, hiszen Krisztus a kereszten minden, csak nem mindenható.

A keleti keresztyénség ezt a keresztre feszített, nem mindenható Istent valamiképpen nem bírta elviselni. Vagy azzal próbálkozott, hogy rangkülönbséget teremtsen a tökéletes és teljes Isten, az Atya és az emberré vált Jézus között, vagy azt találta ki, hogy Jézus a kereszten is tulajdonképpen csak fiktíve volt ott, és valójában mindenható Isten maradt, és nem szenvedte végig az emberi szenvedéseket. Rendkívüli jelentősége van annak, hogy a nyugati keresztyénség egy talán körmönfont, de az Istennek ezt az emberrel azonos voltát megőrző formáját tartotta meg hivatalos álláspontként, amikor azt mondja, hogy Jézus tökéletes Isten és tökéletes ember egyszerre. Amiben az is benne foglaltatik – és ez a kérdés szempontjából döntő –, hogy Isten ismeri a mi kínjainkat.

Ezzel az egész mindenhatóság – a fogalmának általánosan használt értelmében – fölösleges és hívságos attribútummá válik, mert az is Isten együttérzési lehetőségéhez tartozik, hogy ne legyen mindenható, vagy legyenek nem mindenható helyzetei. Ebből fakad az ember szabadsága is, aki valamiképpen szabadon dönt a maga dolgairól, nincs kötve az Isten előzetes, erre vonatkozó elhatározásához; innen az utalás a szabadságra, amely erő ad ahhoz, hogy talpra álljon az ember; innen az utalás, hogy ahány igazság, annyi szeretet; lehetett láng, de nem lehetett hamva, vagyis beleadhatta az emberbe az isteni szikrát, de nem olthatta el ezt az isteni szikrát azzal, hogy közben ő maga belelép az ember tennivalóiba. Úgy van velem és mellettem, hogy itthagytam magamra.

Az utolsó strófa sorai még tovább variálják az ember feltételeit. Rámutatnak arra, hogy mik az emberi lét alapfeltételei. Gyöngye a testem; óvja félelem! Az emberi lét egyik döntő alapfeltétele, hogy olyan fizikumhoz van kapcsolva, amelyik gyöngye. Gyöngösége abban áll, hogy kilenc hónap kell a létrejöttéhez és további 20 év a megéréséhez, viszont egyetlen pillanat alatt megsemmisíthető. Képzelnék el egy világot – talán nem is olyan lehetetlen, még az élőlények világában sem –, melyben olyan létező van, akinek a létrehozásához egy másodperc elegendő, és évek kellene a megsemmisítéséhez. Milyen más erkölcsi feltételek között indulna el egy ilyen élet?

Óvja félelem! Az ember legnagyobb ellensége a félelem, de ugyanakkor a mentsége is. A félelem óvja meg ezt a gyöngye testet, ugyanakkor a félelem tölti el ezt az emberi tudatot olyan tehertételektől, amelyektől meg kell szabadulnia. A döntő természetesen a haláltól való félelem. Az emberi lét fölé való emelkedés első feltétele, hogy a félelmet fel tudja oldani.

A páromat mosolyogva várom, mert a hűség van jelen velem az üres űrben tántorgó világon. Jelenlegi fizikai vi-

lágképünk a világot üresnek tudja, a tudatos, szerves élőlényeket egy – ha nem is véletlen, de – a világon belül ritka jelenségnek véli; ez a szerves és tudatos lénynek a legnagyobb értéke, a benne rejlő szeretet. Ez a szeretet a hűségben van jelképezve, elsősorban a pár iránti szeretetben megjelenítve, ez teszi az embert szabaddá mind a helyrehozhatatlan kényszer és végzettudat alól, mind a halállal szemben, mind pedig a talpra állás bátorságához ez adja meg az erőt.

Ez ennek a versnek a távolabbi és tágabb értelme.

A másik, amit elemezni szeretnék, Radnóti Miklós *Sem emlék, sem varázslat* című verse.

Először is megpróbálom – bár egyáltalán nem hiteles szakértőként – a versbeli formáját is egy kicsit értékelni. A vers lényegében, úgy, ahogy én először olvastam közvetlenül 1945-ben, két strófára oszlott – későbbi kiadásokban 3 strófára van bontva, én maradok a két strófára való osztás mellett, mert abban jobban kivehető a vers szerkezete.

*Eddig úgy ült szívemben a sok, rejtett harag,
mint alma magházában a négerbarna mag,
és tudtam, hogy egy angyal kísér, kezében kard van,
mögöttem jár, vigyáz rám, s megvéd, ha kell a bajban.
De ki egyszer egy vad hajnalon arra ébred,
hogy minden összeomlott s elindul mint kísértet,
kis holmiját elhagyja s jóformán meztelen,
annak szép könnyűléptű szívében megterem
az érett és tűnődő kevésszavú alázat,
az másról szól, ha lázad, nem önmön érdekéről,
az már egy messzefénylő szabad jövő felé tör.*

*Semmim se volt s nem is lesz immár sosem nekem,
merengj el hát egy percre e gazdag életen;
szívemben nincs harag már, bosszú nem érdekel,
a világ újraépül, – s bár tiltják énekem,
az új falak tövében felhangzik majd szavam;
magamban élem át már mindazt, mi hátravan,
nem nézek vissza többé s tudom, nem véd meg engem
sem emlék, sem varázslat, – baljós a menny felettem;
ha megpillantasz barátom, fordulj el és legyints.
Hol azelőtt az angyal állt a karddal, –
talán most senki sincs.*

Versforma szerint kettőt mondhatunk erről a költeményről, kétféleképpen elemezhetjük. Mint minden igazán jó vers, alkalmas arra, hogy többféle sémába is belegyömöszöljük, és mégis minden séma fölött áll. Az egyik séma a rímes jambusé.

Kétszer 6 szótagúak ezek a sorok, helyenként 7 és 6 szótagúak, vagyis középen van egy cezúra, és akkor a 7 szótag úgy jön ki, hogy három jambus meg egy fél láb és azután megint 3 jambus, és vagy van fél láb, vagy nincs fél láb. De ugyanakkor a Németh László és Vargyas Lajos által elemzett magyar verselési forma is vígan feltalálható benne, a gondolati hangsúlyok kiemelése, és ezen belül az egyes tételek különböző gyorsasággal való ejtése, ami kiegyenlíti az esetleges szótagkülönbséget.

Külön formai érdekessége, hogy a két strófának a végén ez a szerkezet megbomlik. Éspedig az első strófa végén megrövidül, feszebbé válik, a második strófa végén meghosszabbodik, lazábbá válik. Minden strófa végén 2-2 sor ad egy rímpárt, azonban az első strófa végén – ha nem számítjuk azt a 4. és 5. sor közötti strófafakózt, ami egyes kiadásokban van, másutt nincs – az első strófa végén a rímpár úgy jön létre, hogy másfél sor adja az egyik rímpárt és másfél sor a másikat, és van egy középső, középen levő rím. „Szívemben megterem az érett és tűnődő kevésszavú alázat”, ez egy kéttagú sor, „az másról szól, ha lázad”, ez csak egy fél sor „nem önnön érdekéről, az már egy messzefénylő szabad jövő felé tör”, vagyis itt feszebbé válik a mondanivaló – ha a tartalmat elemezzük, meglátjuk, hogy miért.

A végén viszont az utolsó sor két tétel, két ilyen cezúrával elvágott jambikus tétel helyett háromból áll – két sorba van írva, de az lényegileg az utolsó sornak felel meg, hiszen a rím világosan mutatja, hogy ez a két sor egyetlenegy jelent. „ha megpillantsz, barátom, fordulj el és legyints”, ez az egyik, egy normális 7+6 szótagos sor, majd utána a két dupla cezúrá: „hol azelőtt az angyal állt a karddal”, ez a betét, ez a plusz: „talán most senki sincs”. Az egész szétfolyik, lazábbá válik, belefolyik a megsemmisülésbe.

Ez után a formai elemzés után rátérek a mű gondolati tartalmára, éspedig a gondolati tartalomnak is először a szerkezetére.

A versben lényegileg három páros gondolat van, mindegyik gondolat egy kéttagú mondatot alkot, egy összefüggő kéttagú mondatot.

Az első gondolat: „Eddig úgy ült szívemben a sok rejtett harag, mint alma magházában a négerbarna mag, és tudtam, hogy egy angyal kísér, kezében kard van, mögöttem jár, vigyáz rám, s megvéd, ha kell a bajban.” Vagyis: eddig harag volt a szívemben az engem és másokat ért üldöztetés miatt, de tudtam, hogy egy őrangyal vigyáz rám, valahol biztosítva vagyok a végső veszedelmek ellen. Egy angyal kísér, kezében kard van, és ennek az angyalnak az a dolga, hogy engem megvédjen, és a rajtam esett sérelmet megtorolja. Itt van az egyes kiadásokban található

strófafakó, ami nem is egészen indokolatlan, mert hisz itt végződik az első gondolat, az első tag: eddig harag volt bennem, és közben, vagy éppen azért, azt hittem, hogy egy angyal vigyáz rám, megőriz és bosszút áll értem. Ez tehát az első gondolat.

A második gondolat: „De aki egyszer egy vad hajnalon arra ébred, hogy minden összeomlott s elindul mint kísértet, kis holmiját elhagyja s jóformán meztelen” – ez a második gondolat első tagja – „annak szép könnyűléptű szívében megterem az érett és tűnődő kevésszavú alázat”. Vagyis egy bizonyos pillanatban rájöttem, hogy meztelen vagyok és kiszolgáltatott. És ebben a pillanatban alázatosabbá váltam. Kevésbé voltam biztos a dolgomban, kevésbé lettem biztos abban, hogy engem valami különleges, személyemre szabott gondviselés őriz. Ez a második gondolat első és második tagja: ráébredtem arra, hogy meztelen vagyok, hogy kiszolgáltatott vagyok, s akkor alázatosabb lettem, kevesebb lett a szavam, kisebb lett a hangom.

Ezután jön a harmadik gondolat első fele: „az másról szól, ha lázad, nem önnön érdekéről, az már egy messzefénylő szabad jövő felé tör”. Itt van a versbeli feszesesség, itt van az, hogy két sor helyett a rímpár csupán másfél sort foghat, rövidebb, feszebb a mondanivaló, mintha ezzel, hogy egy messzefénylő szabad jövő felé törünk, minden rendben is lenne. A vers, bár mélyebbé, bölcsőbbé válva, de bizakodóan és határozottan végződik.

És itt van a nagy strófafakó. És a nagy strófafakó után a költő megismétli a második gondolatot, lényegileg ugyanazt mondja el még egyszer. Egy kicsit szélesebben hömpölygő, de kevésbé határozott, kevésbé biztos: „Semmim se volt s nem is lesz immár sosem nekem, merengj el hát egy percre e gazdag életen”, ez ugyanaz a gondolat „aki egy vad hajnalban arra ébred, hogy minden összeomlott és elindul mint kísértet” – itt derűsebb a gondolat s ugyanakkor szétomlóbb, tágasabb, hömpölygőbb. „Szívemben nincs harag már, bosszú nem érdekel” – ez ugyanaz a gondolat, mint az, hogy „szép könnyűléptű szívében megterem az érett és tűnődő kevésszavú alázat”. „Bosszú nem érdekel.”

És most kezdődik a harmadik gondolat. Amit odafönt két sor fejezett ki: „az másról szól, ha lázad, nem önnön érdekéről, az már egy messzefénylő szabad jövő felé tör”, itt ugyanazt a gondolatot kicsit szubjektíve ismétli meg: „a világ újraépül, – s bár tiltják énekem, az új falak tövében felhangzik majd szavam”. Pontosan ugyanoda jutottunk, ahová már a nagy strófafakó előtt: a messzefénylő szabad jövő felé nézünk, és még az a szubjektív bizonyossága is megvan a költőnek, hogy az újraépülő világban az ő szava is felhangzik. Ez után a majdnem optimista fogal-

mazás után jön az igazi lényeges gondolat, az előzőkben már jelzett kiszolgáltatottságnak a végső és visszavonhatatlan megfogalmazása – vagyis a harmadik gondolat ama második felének a kifejezése, ami az első nagy strófában már elmaradt: „magamban élem át már mindazt, mi hátravan, nem nézek vissza többé s tudom, nem véd meg engem sem emlék, sem varázslat”. Emlék, vagyis a saját visszaemlékezése, varázslat, vagyis a távollevők rá gondolása – mondhatnánk úgy is, imádkozása – nem védi meg őt. „Baljós a menny felettem; ha megpillantsz, barátom, fordulj el és legyints. Hol azelőtt az angyal állt a karddal, – talán most senki sincs.” Nincs személyre szabott, a személy haragját, bosszúját, kívánságait, elképzeléseit az ő számára tálcán hozó biztosító gondviselés. Ez a harmadik gondolat zárótétele. Van a messzefénylő jövő, erre bizakodva tekinthetünk, de ez a jövő nincs az én kis haragjaimhoz és kis elégtételeimhez szabva.

Ez a vers gondolati szerkezete. Van az első gondolatpár és egy kis strófafköz, utána a második gondolatpár és egy harmadik gondolat eleje, optimista kicsengéssel. Most jön a nagy strófafköz, még egyszer a második gondolatpár és a harmadik gondolat teljes egészében egy legyintő, rezignált, a személyre szabott gondviselés gondolatáról lemondó végső befejezéssel.

A gondolati tartalom elemei: harag, angyal, alázat, bosszú, baljós a menny, nem véd meg engem sem emlék, sem varázslat, lényegileg mind vallásos zsidó-keresztény gondolatvilág kategóriái.

Az első részben vallásos kategória az angyal. A második részben a föllépő alázat és a bosszú feladása. Vagyis a két vallásos kategória szemben áll egymással. Az angyallal a harag és a bosszú van összekapcsolva, az alázattal a személyre szabott gondviselésről való lemondás, hívságának a felismerésével együtt. Ez az érdekes benne.

Nem tudjuk pontosan, hogy aki ezt írta, miben hitt és miben nem, azt azonban jól érzékelteti a vers, hogyan jut el valaki a vigyázó és bosszúálló angyalban bizakodástól az elmélyedtebb hitig, amelyet a bosszú földadása és az alázat megjelenése jellemez. Ez a hit nagyon keményen és radikálisan tagadja a konvencionális gondviselést, ugyanakkor azonban kendőzetlenül néz szembe az emberi sors feltételeivel.

Ez ennek a versnek a formai, szerkezeti szépsége és egyben a gondolati mélysége.

JEGYZETEK

- * Az esszé a *Confessio* című folyóirat 1979/4. számában jelent meg (75–80.).